

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

4

Liaudis virsta tauta

BALTOJI VARNELĖ

Redakcinė kolegija:
Egidijus Aleksandravičius
Antanas Kulakauskas
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka
Antanas Tyla

Recenzavo ist. m. dr. Vytautas Žalys
Knygą parengti talkino: Vytautas Jogėla, Saulius
Pivoras, Vladas Sirutavičius, Giedrius Subačius,
Raimundas Lopata

Redaktorius Gytis Vaškelis

Dailininkas Saulius Motieka

Turinys

I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Antanas Tyla</i>	
Lietuvos valstiečių istorijos (1795-1861 m.) bruožai	7
<i>Saulius Žukas</i>	
Apie Pypkininkus	103
<i>Saulius Sužiedėlis</i>	
Kalba ir socialinė klasė pietvakarių Lietuvoje iki 1864 metų	119
<i>Giedrius Subačius</i>	
Simono Daukanto Didžiojo lenkų—lietuvių kalbų žodyno naujadarai: individuali žodžių daryba.	135
<i>Vytautas Berenis</i>	
Aristokratijos likimas: Henriko Ževuskio metamorfozės	217
<i>Egidijus Aleksandravičius</i>	
Atgimimo istorijos slenksčiai	235
<i>Thomas A. Michalskis</i>	
The National Consciousness among Lithuanian Emigrants to the United States at the Ending of the 19th and Early 20-th Century	251
<i>Tomas A. Michalskis</i>	
Lietuvių atgimimo psichologija Amerikoje tarp senųjų emigrantų XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje. Bendra apžvalga	265
<i>Egidijus Motieka</i>	
Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo: Istoriografinė suvažiavimo pavadinimo analizė	267
<i>Sigitas Jegelevičius</i>	
Plėšikai ar kovotojai?	327
II. DISKUSIJA	339
<i>Saulius Pivoras</i>	
Lietuvių ir latvių valstiečių mentaliteto tautiški profiliai XIX a. pirmojoje pusėje	339
<i>Leonas Mulevičius</i>	
Valstiečių savimonė kaip istorijos mokslo objektas	363

<i>Ingė Lukšaitė</i>	383
<i>Jūratė Kiaupienė</i>	
Tezės diskusijai: Viduramžiai ir ankstyvieji naujieji laikai	391
<i>Algirdas Narbutas</i>	
Valstiečių tautinės–pilietinės savimonės klausimu	397
III. RECENZIJOS	407
<i>Jūratė Kiaupienė</i>	
Tautinė, luominė ir valstybinė savimonė viduramžiais.	
Tyrinėjimo problemos	407
<i>Vladas Sirutavičius</i>	
"Liaudis virsta tauta" - E.Vėberio paradigma	419
<i>Česlovas Laurinavičius</i>	
Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai "Lietuviška socialdemokratija iš perspektyvos, 1893-1914 m."	437
IV PUBLIKACIJOS	449
<i>Zita Medišauskienė</i>	
Carinės valdžios sumanymas leisti liaudžiai skirtą žurnalą rusų ir žemaičių kalbomis XIX a. 7-ajame dešimtmetyje	449
<i>Antanas Kulakauskas</i>	
Penki 1882-1883 m. Rytų Lietuvos valstiečių kolektyviniai prašymai dėl lietuvių spaudos lotyniškuoju raidynu leidimo	479
<i>Juozas Tumas</i>	
Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus seimo laiku. (Parengė E.Motieka)	491
STUDIA HISTORII ODRODZENIA LITEWSKIEGO RESUME	507
STUDIES OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN REVIVAL. SUMMARY	521
STUDIEN ZUR GESCHICHTE DER LITAUISCHEN WIEDERGEURT. KURZFASSUNG	535
ASMENVARDŽIAI	551
VIETOVARŽIAI	571

III. RECENZIJOS

Jūratė Kiaupienė

TAUTINĖ, LUOMINĖ IR VALSTYBINĖ SAVIMONĖ VUDURAMŽIAIS. TYRINĖJIMO PROBLEMAS

1990 m. pradėtosios leisti "Lietuvių atgimimo istorijos studijos"¹ gražina mus prie svarbiausių, pamatinių tautos ir valstybės egzistencijos problemų. Svarstydami Atgimimo fenomeną, keldami klausimą, kiek kartų lietuvių tauta atgimė, turėtume grįžti ir prie jos ištakų - tautinės ir valstybinės savimonės susiklostymo ir išsiplėtojimo.

Tai tapo akivaizdu jau pirmojojo Atgimimo koncepcijos svarstymo metu. Diskusijos dalyviai, kalbėdami lyg ir tik apie XIX a. tautinį atgimimą, vis grįždavo keletą šimtmečių atgal. Ir ne tik ieškodami Atgimimo istorinių sąsajų su praeitimi. Priežastys, verčiančios remtis tautos feodalinio laikotarpio, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) valstybingumo patirtimi, glūdi kur kas giliau.

Jas apčiuopia ir suformuluoja A.Šlogeris, rašydamas, kad "ne tauta yra tautinės savimonės priežastis, o priešingai: tautinė savimonė yra tautos, kaip kolektyvinio individo, atsiradimo prielaida"².

Kaip istorinės tautos tapsmą, Atgimimą suvokia ir E.Aleksandravičius³.

Trumpute, bet prasminga replika diskusijoje didžiulį tautinės ir valstybinės savimonės sampratos klodą pajudina D.Kuolys, suformulavęs mintį, kad neturėtume tautinio atgimimo sieti vien su XIX a., nes tautystės idėjos suabsoliutinimą ir valstybingumo siekį galime išvelgti ir renesansinėje Lietuvoje, kurioje nebūta nei gausiau susibūrusios buržuazijos, nei kapitalistinių gamybos santykių⁴.

Savitu būdu ieškodamas Atgimimo pradžios atskaitos taško, į diskusiją įsijungė A.Tyla, konstatavęs, kad XIX a. parašytieji Simono Daukanto Lietuvos istorijos veikalai buvo adresuoti ne tik bajorų, bet ir platesniems visuome-

nės sluoksniams, kurie tradiciškai nebuvo laikomi tautos dalimi. Ši Lietuvos istorijos išplukdymą į kitus socialinius vandenis A.Tyla pavadino tautinės savimonės bajorų luomo monopolio panaikinimu. Ir čia pat atsargiai, jautriai įsiklauses į istorinį lietuvių tautos atsivimą, lyg ir suabejoja pačių bajorų luomo monopolio tautinės savimonės sferoje egzistavimu⁵.

Suabejojęs, A.Tyla palletė vieną sudėtingiausių, daugabriaunų tautinės ir valstybinės savimonės problemos grandžių - liaudies vaidmenį savimonės klostymosi ir plėtojimosi procese feodalinės valstybės ir visuomenės sąlygomis. Iškėlė klausimą, ar egzistavo sąveika tarp bajorų luomo, tapatinamo su tauta, ir liaudies, kokių būta šios sąveikos raiškos formų.

Šios mintys artimos prieš gerą dešimtmetį I.Lukšaitės suformuluotiems teiginiams. Aptardama Lietuvos kultūrą vėlyvojo feodalizmo laikotarpiu, jos raidos socialines-politines aplinkybes ir bruožus, I. Lukšaitė pažymi: "Be abejo, kultūros raidos formų išskyrimas į liaudies ir institucinę XVII a. yra sąlyginis, kadangi nė viena iš jų nebuvo visai uždara; abiejų šių formų sąveika XVII-XVIII a. yra tyrinėtina plačiau". Ir pratęsia mintį, pabrėždama, kad viena iš socialinių grupių kultūras jungiančių grandžių tautoje, tarp kitų, yra tautinė savimonė. Įvertindama susiklosčiusią realią istorinę situaciją LDK, autorė rašo: "XVII-XVIII a. tautinės savimonės idėja silpnai plėtojosi, vyravo luominis požiūris į tautą: "tautą esanti bajorų luomas visoje Žečpospolitoje". Tik vienam kitam iš bajorijos, pažangiųjų XVII a. mintytojų tautos sąvokoje buvo vietos ir liaudžiai. Luominius interesus bajorija vertino aukščiau už tautos ir valstybės poreikius, o tai nebrandino tautinės savimonės, skatino valstybingumo idėjos nykimą"⁶.

Šių filosofinių ir teorinių samprotavimų fone iškyla klausimas, kiek mes suvokiame lietuvių tautinės ir valstybinės savimonės klostymosi ir plėtojimosi procesą. Ar žinome, kada jis prasidėjo, kokius feodalinės visuomenės sluoksnius apėmė, kokia buvo šio proceso raida iki pat XIX a. Atgimimo epochos, kas turėjo ir kokių pagrindų

galėjo atgimti, kokios aplinkybės istoriškai sąlygojo Atgimimo fenomeną?

Neketiname aptarinėti tautinės ir valstybinės savimonės problemos nei teoriškai, nei istoriografiškai, kvestionuoti literatūroje išdėstytų teiginių ir vertinimų. Manytume, kad dar per anksti tai daryti. Remiantis vien seniai žinomais istoriniais faktais, tradiciniais jų tyrimo bei interpretavimo metodais, vargu ar įmanoma būtų tikėtis gerų rezultatų. Būtina ieškoti naujų žinomų šaltinių perskaitymo būdų, permąstyti daugelį stereotipais į mūsų sąmonę įaugusių teiginių bei vertinimų. Naujam požiūriui susiformuoti būtini platesni moksliniai horizontai, kurių neturėjo Lietuvos istorikai, dešimtmečiais priversti vadovautis sovietine marksizmo istorijos mokslo koncepcija.

Lygiagrečius Atgimimo ir tautinės bei valstybinės savimonės problemų tyrimas ne tik kad neprieštarauja vienas kitam, bet yra būtinas, leidžias suvokti istorinę lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės raidą kaip visumą.

Referuodami Varšuvos universiteto istorijos instituto iniciatyva parengtą straipsnių rinkinį "Valstybė, tauta, luomai viduramžių sąmonėje"⁷, norėtume tik paraginti LDK kultūros, visuomenės, politikos istorikus pradėti nauju lygiu tirti tautinę ir valstybinę savimonę, jos raidą nuo Lietuvos valstybingumo užuomazgų iki valstybės žlugimo XVIII a. pabaigoje. Tokio darbo pradžia galėtų tapti diskusija, kurioje išaiškėtų ir galėtų būti įvertintas šiandieninis europinis ir mūsų šalis problemos suvokimo lygis, prognozuotinos tyrimų kryptys bei metodai.

Įžangos žodyje Aleksandras Geištoras (Gieysztor) išdėsto gana ilgą šios knygos gimimo istoriją (p. 5-7). Prasidėjo ji dar 1977 m., kada Varšuvos universiteto ir Lenkijos Mokslų Akademijos istorikai medievistai ryžosi dideliam darbui - tirti viduramžių Lenkijos tautinės, valstybinės ir luominės savimonės problemas, taikant naują darbo su šaltiniais metodiką, originalius šiuolaikinius interpretavimo principus, glaudžiai saveikaujant su kitais visuomenės mokslais. Dirbant problemų ratas išsiplėtė ir nutarta neapsiribojant vien Lenkija, rengti studijas, negrinėjančias viduramžių savimonės problemas ir kituose Europos

kraštuose.

Tyrimų rezultatai buvo aptarti per 1980 m. gruodžio mėn. įvykusį medievistų susitikimą, kuriame dalyvavo 43 Lenkijos ir 2 užsienio šalių istorikai, buvo perskaityta 14 pranešimų, dar 11 dalyvių kalbėjo diskusijose. Straipsnių tekstų parengimas ir atspausdinimas užtruko dešimt metų.

1990 m. pasirodžiusią knygą sudaro 12 labai skirtingo braižo autorių straipsniai, kuriuose įvairiais lygiais - nuo bendraeuropinio iki lokalinio - keliamos ir sprendžiamos viduramžių tautinės, valstybinės ir luominės savimonės problemos. Tematiškai 7 jų skirti atskirų Europos kraštų - Anglijos, Rumunijos, Čekijos, Vengrijos, Lietuvos, Lenkijos, Rusijos - savimonės bei kultūros klausimams^x.

4 straipsnių autoriai analizuoja regionalinės bei lokalinės savimonės apraiškas^{xx}.

^xRodzińska-Chojnowska A. Sprzeczności, współistnienie i stapanie kultur w Anglii od XI do początku XIII w. ("Kultūrų kontrastai, koegzistencija ir susilydymas Anglijoje nuo XI a. iki XIII a. pradžios"); Berindei D. Les prémisses et les débuts de la conscience nationale moderne chez les Roumains (Šiuolaikinės tautinės rumunų savimonės prielaidos ir pirmieji žingsniai); Bylina S. Idee uniwersalne a czeska świadomość narodowa w późnym średniowieczu ("Universalizmo idėjos ir čekų tautinė savimonė vėlyvaisiais viduramžiais"); Körmeny A. Świadomość narodowa i państwo na Węgrzech w średniowieczu: Stan badań ("Tautinė ir valstybinė savimonė viduramžių Vengrijoje: Tyrimų būklė"); Alexandrowicz S. Ruska świadomość narodowa w średniowieczu ("Rusų tautinė savimonė viduramžiais"); Lenard E. Państwo w kronikach litewskich od końca XIV do początku XVI w.: Próba analizy treści ("Valstybingumas ir tautiškumas lietuviškose kronikose nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. pradžios: Turinio analizės bandymas"); Gawlas S. Stan badań nad polską świadomością narodową w średniowieczu ("Lenkų viduramžių tautinės savimonės tyrimų būklė").

^{xx}Orzechowski J. Okcydentalizacja Rusi Koronnej w XIV, XV, XVI w. ("Lenkijos Karalystei priklausančios Rusios okcidentalizacija XIV, XV, XVI a."); Małek J. Powstanie poczucia krajowej odrębności w Prusach i jej rozwój w XV i XVI w. ("Krašto savitumo jausmo atsiradimas Prūsijoje ir jo raida XV ir XVI a."); Manikowska H. Świadomość regionalna na Śląsku w późnym średniowieczu ("Regionalinė savimonė Silezijoje vėlyvaisiais viduramžiais"); Wiesiołowski J. Funkcje centralne Poznania a problem regionalizmu wielkopolskiego w późnym średniowieczu ("Poznanės, kaip centro, funkcijos ir didžialenkieskojo regionalizmo problema vėlyvaisiais viduramžiais").

Savimonės klostymosi fenomenas Vakarų Europoje gvildenamas B.Zientaros straipsnyje^x.

Tad kuo gi šis, dešimtmečio senumo, straipsnių rinkinys šiandien įdomus Lietuvos istorikams, tautinės savimonės tyrinėtojams?

Išskirtume du, mūsų požiūriu, vertingiausius šio rinkinio bruožus: 1) akivaizdų atskirų autorių europinių istoriografinių problemos suvokimo lygį; 2) bandymus taikyti naują netradicinę tyrimų metodiką.

Su daugelio konkrečių tyrinėjimų išvadomis bei vertinimais galima sutikti arba su jais nesutikti. Tačiau minėtus privalumus, kurių kaip tik labiausiai pasigendame ankstesniuose LDK tautinės, luominės ir valstybinės savimonės tyrinėjimuose, vargu ar verta ignoruoti. Šiais kriterijais ir vadovavomės, pasirinkdami referuotinus straipsnius.

E. Lenard straipsnyje "Valstybingumas ir tautiškumas lietuviškose kronikose nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. pradžios. Turinio analizės bandymas" vienintelė iš visų autorių tyrimo objektu pasirinko tautinės ir valstybinės savimonės raidą viduramžių Lietuvoje. Pabrėžusi, kad ši problema, literatūroje pasirodžiusi aptariant etninės LDK istorijos klausimus, iki šiol nebuvo giliau gvildenta, o apsiribota bendromis pastabomis, dažnai neparemtomis ne tik tyrinėjimais, bet ir pavyzdžiais, autorė visiškai atsisakė istoriografinio bei šaltinotyrinio problemos pristatymo būdo⁸. Visą dėmesį ji sutelkė tik į vieną darbą - J.Jakubovskio studiją⁹, vertindama ją kaip vienintelį mėginimą aprėpti problemos visumą.

Kategoriškai konstatavusi, kad ir šiandien, sprendami šį klausimą, esame pažengę ne ką toliau nei J.Jakubovskis prieš 70 metų, E.Lenard suformulavo savo darbo uždavinius ir aptarė pasirinktą jų sprendimo būdą. Autorė užsibrėžė, remdamasi J.Jakubovskio panaudotu šalti-

^xZientara B. Świadomość narodowa w Europie Zachodniej w średniowieczu: Powstanie i mechanizmy zjawiska ("Tautinė savimonė Vakarų Europoje viduramžiais: Reiškinių atsiradimas ir funkcionavimas").

niu - Lietuvos metraščiais, bet taikydama naują jų tyrimo metodiką, patikrinti konkrečių jo išvadų pagrįstumą, taip pat ieškoti atsakymo į kur kas platesnį teorinį klausimą - ar galima kalbėti apie viduramžių epochos žmones, vadovaujantis šiuolaikine tautinės ir valstybinės savimonės samprata.

Tyrimas atliktas, remiantis straipsnyje gana plačiai aptartomis šiuolaikinėmis sociologijos ir psichologijos mokslų teorijomis bei juose taikomu "turinio analizės" metodu. Pasitelkusi elektroninę skaičiavimo techniką, autorė sudarė 17 lentelių, kuriose užkoduoti Lietuvos metraščių turinio analizės duomenys.

Tyrimo rezultatai įgalino E.Lenard padaryti šias pagrindines išvadas:

XIV a. pabaigoje - XVI a. pradžioje LDK metraštininkai, rašydami apie savo laiką, vartojo etninę-valstybinę terminiją.

Jos vartojimas nebuvo atsitiktinis. Situacijose, kurias galima būtų, metraštininko požiūriu, įvertinti kaip labai svarbias, šie terminai pasitaiko dažniau. Tai, istorikės nuomone, leidžia tvirtinti, kad aptariamam laikotarpiu metraštininkai suvokė pasaulį tautinėmis-valstybinėmis kategorijomis, kurios jau funkcionavo jų pasaulėžiūroje. O tai, savo ruožtu, leidžia teigti, kad LDK, bent jau metraštininkų aplinkos žmonės turėjo tautinę savimonę.

Toliau autorė pabrėžia, kad XIV-XVI a. metraščiuose sutinkamų etninių-valstybinių terminų turinys, be abejo, skyrėsi nuo vėlesnių amžių analogiškų terminų turinio. Šiuos skirtumus sąlygojo konkrečios istorinės jų klostymosi aplinkybės. Keičiantis situacijai, kito ir pati metraštininkų tautinė-valstybinė savimonė. Ši savimonės kitimo procesą E.Lenard hipotetiškai grindžia metraštininkų dėstomos istorinės koncepcijos pasikeitimu, laipsnišku perėjimu nuo valdovų (dinastinės) istorijos rašymo prie tautos ir visuomenės grupių istorijos.

Apibendrindama atlikto tyrimo rezultatus, E.Lenard konstatuoja, kad jie iš esmės sutampa su J. Jakubovskio ir J.Suchockio teiginiais. Svarbu tai, kad prie šių patvirtinančių išvadų prieita taikant visiškai naują tyrimo metodiką, įrodo jos tinkamumą istorinių šaltinių tyrimui

ir leidžia galvoti apie "turinio analizės" metodo taikymą ateityje, tiriant visuomenės struktūros pasikeitimus ir jų atspindį visuomenės sąmonėje.

Didžiausią E.Lenard studijos, nenustebinusios išvadu naujumu, privalumą, jos originalumą, iš tiesų, sudaro tai, kad autorė ryžosi tirti tradicinį, gerai pažįstamą šaltinį, taikydama istorijos mokslui netradicinę viduramžių šaltinių tyrimo metodiką, tuo, tikėkimės, pastūmėdama būsimus lietuvių tautinės, valstybinės bei luominės savimonės tyrinėtojus kūrybinių ieškojimų keliu.

Visiškai kitaip vertintinas S.Gavlo straipsnis "Lenkų tautinės savimonės viduramžiais tyrimų būklė". Išoriškai ryškiausias išskirtinis jo bruožas - informatyvumas. Nedidelės apimties istoriografinėje studijoje autorius dalykiškai aptaria problemas tyrinėjimo istoriją. Pristatęs bei įvertinęs per 100 įvairių darbų, S.Gavlas įveda skaitytojus į sudėtingą, neretai prieštaringą viduramžių lenkų tautinės ir valstybinės savimonės pasaulį. Tačiau pažintinis pobūdis sudaro neabejotiną, bet, vertinant iš lietuvių medievistų pozicijų, ne svarbiausią šio darbo privalumą. Tikroji autoriaus kūrybinė potenciala atsiskleidžia ne referuojant, o polemiskai vertinant bei oponuojant ligšiolinėms lenkų tautinės ir valstybinės savimonės tyrinėtojų išvadoms, teoriškai samprotaujant, kas lėmė minėtosios problemos tyrimų sėkmes ir nesėkmes.

Įžanginėje straipsnio dalyje, aptardamas problemas, autorius išdėsto principines teorines nuostatas, kriterijus, kuriais reikėtų vadovautis istoriografiškai vertinant pirmtakų atliktą darbą. Pirmiausia akcentuojamas būtinumas vienodu mastu kreipti dėmesį ir į teorinių koncepcijų evoliuciją, ir į šaltinių bazės plėtojimąsi bei tyrimo metodikos raidą. S.Gavlas nurodo, kad koncepcijų evoliuciją, politikos, publicistikos ir kitų disciplinų poveikį istorinėms teorijoms tiria istoriografijos istorikai ir Lenkijos moksle šioje srityje jau palyginti nemažai padaryta. Tuo tarpu egzistuojanti tendencija atsisakyti mokslinio darbo metodikos analizės veda į tai, kad neretai sugretinamos šaltinių analize besiremiančios monografijos ir diletantiška, dažnai spekuliatyvi, publicistika. Istorinių koncepcijų priklausomybė

nuo pasaulėžiūros bei politikos tėra viena, ne pati svarbiausia, problemos pusė. Pagrindinis uždavinys yra tirti praeities realybę ir lemiamą reikšmę čia turi surinkta dokumentinė medžiaga.

Literatūros analizė, S.Gavlo teigimu, leidžia išskirti 3 būdus, kuriais argumentuojamas tautinės arba valstybinės savimonės egzistavimas ir jos visuomeninio poveikio diapazonas: 1) tiesioginiai šaltinių argumentai; 2) netiesioginė informacija, gauta psichologinės politinių įvykių rekonstrukcijos būdu; 3) duomenys, arba prielaidos, leidžiantys spręsti apie objektyvius veiksmus skatinančius solidarumo atsiradimą.

Vertingiausia, S.Gavlo nuomone, pirmoji argumentų grupė. Tačiau žinant šaltinių bazės skurdumą, iškyla deramos interpretacijos problema. Svarbų vaidmenį vaidina išvados, kurios daromos paprasčiausiai remiantis politinių įvykių raida (arba net pačiu istoriniu procesu). Tačiau tokiu būdu gautų duomenų nepakanka, kad atskleistume vidinę įvykių logiką - ją iš šalies primeta istorikas. Tokiu atveju nepaprastai sunku išvengti nesąmoningos žmonių, gyvenusių tyrinėjamoje epochoje, elgesio motyvų modernizacijos.

Trečiąją duomenų grupę beveik visada sudaro jungiamieji elementai, retai kada pabrėžiamas kontrveiksnių egzistavimas. Šio tipo argumentai reikalauja susieti juos su tiriamos epochos žmonių psichologija, ir todėl jų interpretacija negali būti vienareikšmė.

Aptardamas konkrečius tyrinėjimus, autorius dar kartą grįžta prie ydingos tyrimų metodikos, kai vienpusiškai parinkti argumentai bei šaltinių ištraukos derinami su a priori suformuluota išvada.

Apibendrinamas S.Gavlas išdėsto, jo įsitikinimu, perspektyviausią, tolesnių tautinės, luominės ir valstybinės savimonės tyrimų kryptį bei problematiką. Svarbiausia šiuose tyrinėjimuose, jo nuomone, turėtų būti ne pastangos dar kartą patvirtinti, kad tautinė savimonė egzistavo, o siekimas nustatyti jos vietą visuomenės struktūroje, atskleisti abipusių ryšių sistemą. Savimonės fenomenas negali būti tiriamas be visuomenės ir jos kultūros pasikeitimų visumos.

Iškėles dar keletą bendrųjų viduramžių epochos tautinės ir valstybinės savimonės diskutuotinių problemų, tarp jų ir tautos sutapatinimo su bajorų luomu, autorius suformulavo nuostatą, kad sprendžiant jas daug gali pasitarnauti vis labiau plėtojami visuomeninių struktūrų tyrimai, detalesnis visuomeninių ir psichologinių reiškinių mechanizmo pažinimas, plataus lyginamojo pobūdžio savimonės studijos.

Savotišku atsaku į S.Gavlo raginimą yra B.Zientaros straipsnis "Tautinė savimonė Vakarų Europoje viduramžiais: Reiškinių atsiradimas ir funkcionavimas".

Šioje gana sudėtingos struktūros studijoje autorius, darydamas nemaža ekskursų, siekia parodyti, kaip viduramžiais, irstančios Romos imperijos valdose, veržiantis barbarų gentims, kūrėsi šiuolaikinės Vakarų Europos tautos ir valstybės, klostėsi jų savimonė.

Viduramžių Vakarų Europos savimonės analizę B.Zientara pradeda teiginiu, jog esminiu jos elementu buvo tikėjimas bendra kilme. Šį tikėjimą dažniausiai atspindėdavo konkretūs Europos tautų kilmės mitai. Jiems būdingi kai kurie bendri bruožai: tautos kildinamos iš vienos kurios didžios ir garsios senovės tautos, tautos genealogijos pradžia slejama su vienu kuriuo Nojaus sūnumi, ieškoma genealoginių gimininių ryšių su kalbiniu požiūriu artimomis tautomis.

Kilmės mitai atsirado labai seniai - buvo paveldėti kartu su gentine savimone genties, sukūrusios tautinę valstybę, iš dalies ir buvo sąmoningai vėliau kuriami metraštininkų ir literatų, remiantis Biblija ir Antikos autorių kūriniais, tam kad parašytų retrospektyvią - iki pat Nojaus laikų - tautos istoriją ir genealogiją.

B.Zientara pabrėžia, kad šie kilmės mitai tebėra vertingas, iki šiol neišnaudotas, šaltinis besikuriančios tautos elito savimonei tirti.

Stipri gentinė savimonė akcentuojama ir kaip vienas svarbiausių veiksnių, nulėmusių barbarų genčių pergalę prieš kosmopolitinę Romos imperiją. B.Zientara pabrėžia, kad visose barbarų sukurtose valstybėse, kur įvyko visuomeninė jų ir vietos gyventojų integracija, užkarliautojai

parėmė vietos gyventojų kalbą ir religiją, prinesdami jiems savą gentinę savimonę.

Straipsnyje išdėstyta lyginamoji istorinės medžiagos analizė įgalino autorių padaryti išvadą, kad viduramžių tauta atsiranda kaip valstybės suformuota bendrija. Ši bendrija, o veikiau politiškai sąmoningos jos viršūnės, tampa tauta, jeigu jas vienija bendra tradicija (ne tiek reali istorija, kiek bendros kilmės mitas) ir idealizuotas jausminis prisirišimas prie tėvynės, krašto, kuriame gyvena. Tradicija, iškelianti protėvių garsumą ir jų žygdarbius, padėdavo suformuoti įsitikinimą, kad tauta turi ypatingų įsipareigojimų liaudžiai. Kartu atsirasdavęs įsitikinimas, esą jai būdingi geri tautinio charakterio bruožai, leidžią įgyvendinti tuos įsipareigojimus. Tikrą besikuriančios tautos šerdį paprastai sudarydavo "politinė tauta", arba grupė, susitelkusi apie valdovą, prisiėmusi atsakomybę už valstybės likimą ir su laiku vis labiau perimanti valdžios svorį. Šioje grupėje, kurią sudarydavo aukštoji dvasininkija ir riteriai, svarbiausias vaidmuo tekdavo intelektualiajam elitui, kuris savo darbais išreikšdavo tautinę ideologiją ir propaguodavo ją tarp platesnių visuomenės sluoksnių. Šios ideologijos poveikio diapazonas keisdavosi, priklausomai nuo situacijos. Jis padidėdavo stresinėmis sąlygomis, kai iškildavo pavojus valstybei arba tautos vertybėms. Tada "politinės tautos" ideologijos poveikiui pasiduodavo platieji visuomenės sluoksniai, paprastai būdavę abejingi jai.

Taigi pasyvūs tautinės savimonės viduramžiškoje Vakarų Europoje buvo didžioji dalis riterių ir miestiečių viršūnės, o tam tikru mastu bei tam tikrais laikotarpiais - valstiečiai.

Veiksniu, skatinančiu tautinės savimonės plėtojimąsi visuomenėje, B. Zientara vadina Bažnyčią ir jos veiklą, o konkrečiau tų dvasininkijos sluoksnių, kurių atstovai, bendradarbiaudami su monarchais arba valdančiąja grupuote, kūrė tautinę ideologiją. Tautinės bažnyčios įvairiuose kraštuose turėjo skirtingas išraiškos formas ir stengėsi jas palaikyti, ypač per šventųjų kultus. Šventųjų kultai viduramžiais turėjo ypatingą reikšmę, skiepijant tautinę ideologiją platesniems visuomenės sluoksniams, jie vaidino

savotiškų tautinių simbolių vaidmenį.

Plintant raštui šnekamąja kalba, pastaroji galėjo darytis vienu iš tautinės priklausomybės kriterijumi, meilės ir prisirišimo objektu.

Išdėstėme tik kai kuriuos, mūsų manymu, dėmesio vertus, bet nereikia, kad besąlygiškai priimtinus, Lenkijos istorikų medievistų samprotavimus, siekdami vieno tikslo - sužadinti kūrybinę mintį tų, kurie tiki, kad mūsų protėviai, Europos centre sukūrę tautą ir valstybę, paliko mums raktus jos savimonės lobių skryniai atverti.

LITERATŪRA

¹Lietuvių Atgimimo Istorijos studijos. 1. Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos. V., 1990 (toliau - Studijos ...).

²Ten pat. P. 156.

³Ten pat. P. 149.

⁴Ten pat. P. 151-152.

⁵Ten pat. P. 144.

⁶Jurginis J., Lukšaitė I. Lietuvos kultūros istorijos bruožai: (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus). V., 1981. P. 192.

⁷Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich: Pamięci Benedykta Zientary (1929-1983). Warszawa, 1990.

⁸Nuorodoje apsiribota pastaba, kad vietos stoka neleidžia aptarti gausios literatūros, o reziumuotą tyrimų būklės apžvalgą galima rasti: Ochmański J. Historia Litwy. Wrocław, 1982. S. 44 ir kt.; Suchocki J. Formowanie się i skład narodu politycznego w Wielkim Księstwie Litewskim późnego średniowiecza // Zapiski historyczne / 1983. 48. Z. 1-2. S. 31-76; Suchocki J. Geneza litewskiej legendy etnogenetycznej: Aspekty polityczne i narodowe // Ten pat. 1987. 52. S. 27-66. Šie darbai, kaip nurodo autorė, paskelbti po to, kai buvo parašytas jos tekstas.

⁹Jakubowski J. Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską. Warszawa, 1912; Jakubovskis J. Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją. Kaunas. 1921.

